

ISSN 2413-0117

ВІСНИК КНУТД спецвипуск

Серія «Економічні науки»

VIII МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Ефективність організаційно-економічного механізму

інноваційного розвитку вищої освіти

УДК 005.922.1:378

Ірина О. Тарасенко, Наталія В. Цимбаленко, Олексій С. Тарасенко*Київський національний університет технологій та дизайну***ЧИННИКИ СКОРОЧЕННЯ КОНТИНГЕНТУ СТУДЕНТІВ****В СИСТЕМІ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ЗВО**

Розглянуто основні проблеми економічної безпеки ЗВО із врахуванням тенденцій соціально-економічного розвитку України. Проаналізовано вплив тривалої економічної кризи на міграційні процеси. Висновки про значний негативний вплив міграційних та демографічних процесів в Україні на контингент студентів вітчизняних ЗВО підтверджено аналізом динаміки основних показників розвитку системи вищої освіти.

Ключові слова: контингент студентів; економічна безпека ЗВО; міграційні процеси.

Ирина А. Тарасенко, Наталья В. Цимбаленко, Алексей С. Тарасенко*Киевский национальный университет технологий и дизайна***ФАКТОРЫ СОКРАЩЕНИЯ КОНТИНГЕНТА СТУДЕНТОВ В****СИСТЕМЕ УГРОЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ВУЗОВ**

Рассмотрены основные проблемы экономической безопасности ВУЗов с учетом тенденций социально-экономического развития Украины. Проанализировано влияние экономического кризиса на миграционные процессы. Выводы о значительном негативном влиянии миграционных и демографических процессов в Украине на контингент студентов отечественных ВУЗов подтверждены анализом динамики основных показателей развития системы высшего образования.

Ключевые слова: контингент студентов; экономическая безопасность ВУЗов; миграционные процессы.

Irina O. Tarasenko, Natalia V. Tsymbalenko, Oleksiy S. Tarasenko*Kyiv National University of Technologies and Design***FACTORS OF REDUCING THE CONTINENT OF STUDENTS IN THE
SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY THREATS OF THE UNIVERSITIES**

The main problems of the economic security of universities, taking into account the trends of socio-economic development, were considered. The impact of the long-term economic crisis on migration processes has been analyzed. Conclusions on the significant negative impact of migration and demographic processes in Ukraine on the contingent of students of national universities were confirmed by an analysis of the dynamics of the main indicators of the development of higher education.

Keywords: student contingent; economical security of universities; migration processes.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Останнім часом у зарубіжній і вітчизняній науковій думці все більше уваги приділяється питанням економічної безпеки освіти і освітніх закладів [1]. Це пояснюється тим, що так чи інакше, економіка зрощується з проблематикою безпеки, ризиків, а кожен дію інтелектуальної системи, яка орієнтує себе в потоці швидкозмінних знань, необхідно завжди перевіряти на можливість виникнення множини загроз і ризиків.

Зазначимо, що зовнішнє середовище сучасного закладу вищої освіти (ЗВО) розвивається більш швидкими темпами, ніж інструментарій, засобами якого можна отримати аналітичну інформацію для управління економічною безпекою ЗВО. З огляду на це, особливого значення набуває аналіз і прогнозування загроз економічній безпеці системі вищої освіти загалом та ЗВО зокрема, що зумовлюються змінами у зовнішньому середовищі та глобальними тенденціями соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх публікацій з проблеми. Питання економічної безпеки та розвитку системи вищої освіти досліджувались в працях таких науковців, як: О. Зотова, В. Ленюва, Н. Сінюкова [1]; В. Коврегін [2]; В. Водянова [3]; Л. Абалкін [4]; В. Богомолів [5]; М. Степко, Я. Болюбаш, К. Левківський, Ю. Сухарніков [6]; І. Вахович [7]; В. Антонюк [8] та ін.

Незважаючи на різноманітність підходів до систематизації загроз і критеріїв економічної безпеки ЗВО, результати наукових досліджень, представлені в науковій літературі, не охоплюють всього спектра сучасних проблем, що перешкоджає створенню ефективного механізму протидії та нейтралізації даних загроз [1, 3–5]. Крім того, наукові праці переважної більшості вчених спрямовано на дослідження загроз внутрішнього характеру, залишаючи поза увагою ті, які генеруються зовнішнім середовищем і потенційно можуть дестабілізувати систему вищої освіти країни взагалі, а не лише окремі її елементи, якими і є ЗВО різного рівня.

Невирішені частини дослідження. Тенденції та перспективи розвитку вищої освіти України в сучасних умовах визначаються множиною проблем, небезпек та ризиків, основними з яких є [6–7]: недостатній рівень фінансового забезпечення закладів вищої освіти; матеріально-технічна база ЗВО, яка характеризується високим рівнем зношеності основних засобів; недостатній рівень інвестування в розвиток ЗВО; низький рівень оплати праці працівників вищої кваліфікації у ЗВО; регіональні диспропорції у фінансуванні підготовки студентів в різних регіонах України. Крім того, слід зазначити, що в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів, освітня система України потрапляє під вплив чинників, які, з одного боку, відкривають нові можливості для розвитку, а з іншого – породжують нові ризики та загрози, що є особливо

небезпечними для нашої держави з огляду на наслідки тривалої соціально-економічної кризи.

Мета дослідження полягає в аналізі та систематизації чинників скорочення контингенту студентів в Україні як основної загрози економічній безпеці вітчизняних закладів вищої освіти.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Аналіз статистичних даних та наукових праць, присвячених питанням економічної безпеки України та її окремих елементів, дозволив зробити висновок про суттєве погіршення соціально-економічної ситуації в країні протягом останніх років, про що свідчать такі показники [9]: індекс фізичного обсягу ВВП ілюструє падіння на 35,1% ВВП протягом 1991–2014 рр.; індекс інфляції є індикатором значної девальвації національної валюти протягом років незалежності України; індекс реальної заробітної плати, який, попри деяке його підвищення в 2016–2017 рр., у 2017 р. зменшився порівняно з 2013 р. на 9%; частка витрат населення на товари і послуги зросла з 60,6% у 2003 р. до 89,5% у 2015 р., а частка витрат, спрямованих на приріст фінансових активів, протягом 2003–2015 рр. скоротилась з 6,8% до 0,9%; частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими від фактичного прожиткового мінімуму, зросла і у 2015–2016 рр. перевищила 50%. Це дозволяє зробити висновок, що більше половини українців фактично опинились за межею бідності.

Реакцією населення України на суттєве погіршення економічних умов стало посилення міграційних процесів. Так, результати досліджень науковців в рамках проекту «Моніторинг української міграції: вимушена і трудова мобільність» (2015–2016 рр.) [10, с. 30], а також «Міграція в Україні: факти і цифри» (2016 р.) [11], підтверджують наявність таких міграційних тенденцій: зростання в Україні чисельності емігрантів при скороченні кількості імігрантів і, як результат, втрата частини економічно активного населення; переорієнтація міграційних потоків до країн ЄС за рахунок скорочення міграції до Російської Федерації.

Серед специфічних рис міграційних процесів 2014–2016 рр. експерти відзначають [10, с. 30–32]: зростання популярності отримання освіти в країнах ЄС; підвищення чисельності українців, які планують працевлаштування за кордоном, особливо серед молоді; прагнення уникнути військової служби.

Слід зазначити, що до причин розглянутих явищ необхідно віднести також наслідки військового конфлікту на Сході України і поглиблення кризових явищ у вітчизняній економічній системі, серед яких: зростання безробіття та темпів інфляції, падіння рівня життя населення та відповідне зростання рівня бідності; значна обмеженість можливостей влаштуватись на роботу відповідно до отриманої освіти, навичок та досвіду.

Дослідження основних мотивів трудової та академічної міграції [10, 11] дозволяє зробити висновок, що саме складні економічні умови в Україні є однією з основних причин низького рівня конкурентоспроможності вітчизняних ЗВО на європейському ринку освітніх послуг і, як наслідок, суттєвого скорочення чисельності абітурієнтів. Для вирішення зазначеної проблеми на етапі реформування системи вищої освіти необхідно розробити заходи, спрямовані на максимальне використання наявних конкурентних переваг, а саме: поглиблення та диверсифікація співпраці з країнами, зацікавленими в академічній іміграції в Україну (Туркменістан, Азербайджан, Ірак, Китай, Марокко, Нігерія, Йорданія та ін.); налагодження партнерських зв'язків із університетами країн ЄС з метою реалізації проектів, що надають можливість отримати диплом європейського зразка, навчаючись в Україні.

Слід зазначити, що скорочення чисельності абітурієнтів внаслідок негативних міграційних процесів відбувається в умовах складної демографічної ситуації, що також становить загрозу для економічної безпеки вітчизняних ЗВО і України в цілому. Динаміка загальних коефіцієнтів народжуваності, смертності та природного приросту населення в Україні (табл. 1) свідчить про погіршення демографічної ситуації в Україні з початку 90-х років XX ст., оскільки має місце негативний природний приріст (убуток) населення. В той же час, скорочення чисельності зайнятого населення протягом останніх років не призвело до суттєвого погіршення кон'юнктури ринку робочої сили. Так, рівень безробіття за методологією МОП протягом 2013–2016 рр. зріс на 2,1 пункти, при скороченні рівня зареєстрованого безробіття лише на 0,3 пункти [9]. Слід підкреслити, що стабільність кон'юнктури ринку робочої сили пояснюється негативним міграційним і демографічним приростом населення та одночасним зменшенням чисельності зайнятого населення за всіма видами економічної діяльності [9].

Напружена ситуація на ринку освітніх послуг в Україні ускладнюється через незбалансованість розвитку системи вищої освіти та ринку праці, що є також суттєвою загрозою для економічної безпеки вітчизняних ЗВО. Однією з причин недостатньо ефективної взаємодії вітчизняних ЗВО з суб'єктами ринку праці є відсутність прогнозу розвитку економічної системи і відповідного прогнозу структури кадрових потреб на макро- і мезорівнях, а також в розрізі окремих видів економічної діяльності, що призводить до структурних диспропорцій у підготовці фахівців в системі вищої освіти та реальних потреб роботодавців у робочій силі. Вирішення зазначеної проблеми відбувається на рівні окремих ЗВО шляхом вивчення запитів абітурієнтів і поточних потреб роботодавців у фахівцях різних спеціальностей, що є ефективним лише у

короткостроковій перспективі та не забезпечує досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку.

Таблиця 1

Динаміка загальних коефіцієнтів народжуваності, смертності та природного приросту населення в Україні

(осіб на 1000 населення)

Роки	Кількість народжених	Кількість померлих	Природний приріст населення	Роки	Кількість народжених	Кількість померлих	Природний приріст населення
1913	44,1	25,2	18,9	2003	8,5	16,0	- 7,5
1940	27,3	14,3	13,0	2004	9,0	16,0	- 7,0
1959	20,9	7,5	13,4	2005	9,0	16,6	- 7,6
1960	20,5	6,9	13,6	2006	9,8	16,2	- 6,4
1965	15,3	7,6	7,7	2007	10,2	16,4	- 6,2
1970	15,2	8,8	6,4	2008	11,0	16,3	- 5,3
1975	15,1	10,0	5,1	2009	11,1	15,3	- 4,2
1979	14,8	11,1	3,7	2010	10,8	15,2	-4,4
1980	14,8	11,3	3,5	2011	11,4	14,7	-3,3
1985	15,0	12,1	2,9	2012	11,4	14,5	-3,1
1990	12,6	12,1	0,5	2013	11,1	14,6	-3,5
1995	9,6	15,4	-5,8	2014	10,8	14,7	-3,9
2000	7,8	15,4	- 7,6	2015	10,7	14,9	-4,2
2001	7,7	15,3	- 7,6	2016	10,3	14,7	-4,4
2002	8,1	15,7	- 7,6	2017	10,3	14,4	-4,1

Джерело: [9].

Невідповідність системи вищої освіти потребам економічних суб'єктів посилюється впливом таких чинників як застарілість матеріально-технічної бази, слабкість наукового розвитку ЗВО, недостатній рівень інформаційного забезпечення та іншими [8, с. 134].

Таким чином, найсуттєвіша, на думку авторів, загроза економічній безпеці вітчизняних ЗВО – скорочення контингенту студентів – визначається дією негативних демографічних та міграційних процесів, які, в свою чергу, є наслідками тривалої економічної та політичної кризи, значного погіршення рівня життя населення.

З метою аналізу впливу чинників економічної безпеки вищої освіти (ЕБВО) досліджено статистичні дані щодо динаміки контингенту студентів закладів вищої освіти III–IV рівня акредитації [8]. Як свідчать дані табл. 2, починаючи з 2012 року, кількість навчальних закладів III–IV рівня акредитації почала зменшуватися, на що вплинула низка об'єктивних чинників системної дії (ринкових, демографічних, соціально-економічних, політичних, в тому числі подій, пов'язаних з ситуацією в Криму та на Сході України).

Таблиця 2

Динаміка показників розвитку закладів вищої освіти III–IV рівня акредитації

Назва показника	Значення показника / навчальний рік									
	1990/ 1991	2000/ 2001	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015*	2015/ 2016*	2016/ 2017*	2017/ 2018*
Кількість ЗВО III–IV рівня акредитації, одиниць	149	315	349	341	334	325	277	288	287	289
Чисельність студентів, тис. осіб	881,3	1402,9	2129,8	1954,8	1824,9	1723,7	1438,0	1375,2	1369,4	1330,0
Прийнято студентів до ЗВО, тис. осіб	174,5	346,4	392,0	314,5	341,3	348,0	291,6	259,9	253,2	264,4
Випускники ЗВО, тис. осіб	136,9	273,6	543,7	529,8	520,7	485,1	405,4	374,0	318,7	359,9
Коефіцієнт відставання за темпами зростання прийнятих до ЗВО III–IV рівня акредитації по відношенню до кількості випускників**	-	0,99	0,57	0,47	0,51	0,56	0,56	0,55	0,62	0,58

* Показники наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

** Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [9].

Джерело: розраховано авторами за даними [9, 12].

В наведеному ряді динаміки найбільша кількість ЗВО припадала на 2010/2011 н.р. (349 ЗВО), після чого відбулося скорочення закладів вищої освіти на 17,2%, кількість яких у 2017/2018 н.р. скоротилася до 289 закладів. Аналогічною є тенденція і за показником контингенту студентів, які навчаються у закладах вищої освіти України [9]: їх кількість зростала і максимального значення досягла у 2007/2008 н.р., коли у ЗВО III–IV рівня акредитації навчалося 2372,5 тис. осіб (найбільше число за усі роки незалежності України). Після цього року почалося поступове (до 2010/2011 н.р.), а починаючи з 2011/2012 н.р. більш стрімке скорочення кількості студентів ЗВО. Аналіз співвідношення показників прийому-випуску по ЗВО III–IV рівня акредитації свідчить про критичне відставання в темпах зростання показників прийому до ЗВО над показниками випуску фахівців закладами вищої освіти, яке розпочалося ще

у 2000/2001 н.р. зі значення 0,99, а протягом останніх років коливалося в межах 0,47–0,62.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, сучасна соціально-економічна ситуація в Україні характеризується тенденцією до відтоку за кордон робочої сили і талановитої молоді з метою отримання освіти і працевлаштування, що призводить до зниження рівня економічної безпеки як окремих ЗВО, так і країни в цілому. Основними загрозами економічній безпеці вітчизняних ЗВО і системи вищої освіти є недостатність контингенту в результаті негативних міграційних і демографічних процесів, а також невідповідність системи вищої освіти потребам економіки. Зазначене вимагає реформування системи вищої освіти з метою підвищення конкурентоспроможності ЗВО України як на національному, так і міжнародному ринках освітніх послуг.

Відповідно до «Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року» основною метою реформування вітчизняної системи вищої освіти визначено «створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти України, інтегрованої у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір» [13]. Водночас, на європейському ринку освітніх послуг конкурентоспроможність вітчизняних ЗВО має тенденцію до зниження, що підтверджується підвищенням рівня трудової та академічної міграції українців до країн ЄС, а привабливість вітчизняних ЗВО серед студентів-іноземців з таких країн, як Туркменістан, Азербайджан, Ірак, Індія, Нігерія, Марокко, Йорданія, Ірак, Китай, Грузія, Узбекистан, Туреччина пояснюється, перш за все, невисокою вартістю навчання і проживання в Україні [14; 11, с. 23].

Загрози економічній безпеці національної системи освіти і економічній безпеці України в цілому є наслідками фінансово-економічної та соціально-політичної кризи і мають системний характер. Це дозволяє зробити висновок, що заходи, спрямовані на подолання зазначених загроз також повинні бути системними і здійснюватися на всіх рівнях формування та розвитку людського капіталу: особистісному, мікроекономічному, макроекономічному, глобальному.

Таким чином, діяльність ЗВО в умовах економічної кризи, зниження конкурентоспроможності українських університетів та необхідність підвищення ефективності взаємодії з суб'єктами ринку праці вимагає формування адекватної системи управління економічною безпекою ЗВО. Для вирішення цих завдань потребується розроблення методології та інструментарію моніторингу і управління чинниками, що впливають на рівень економічної безпеки закладів вищої освіти в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Література

1. Зотова О. Стратегия безопасности в чрезвычайных ситуациях / О. Зотова, В. Ленева, Н. Синюкова // Вопросы экономики. – 2006. – № 1. – С. 33–38.
2. Коврегін В. В. Формування ефективної системи державного регулювання економічної безпеки вищих навчальних закладів України: монографія / В. В. Коврегін. – Харків: ФОП Панов А. М., 2016. – 320 с.
3. Водянова В. В. Экономическая безопасность. Системное представление / В. В. Водянова. – М.: ГУУ, 2010. – 177 с.
4. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12.
5. Богомолов В. А. Экономическая безопасность / В. А. Богомолов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 303 с.
6. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: Матеріали до першої лекції / укл. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков; відп. ред. М. Ф. Степко. – К.: Изд-во МОНУ, 2004. – 24 с.
7. Вахович І. М. Стан і проблеми вищої освіти в Україні / І. М. Вахович, Л. І. Ішук, С. О. Пиріг // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 1 (151). – С. 63–69.
8. Антонюк В. П. Вища освіта України у системі відносин ринку праці / В. П. Антонюк // Економічний вісник Донбасу. – 2015. – № 2 (40). – С. 132–137.
9. Державна служба статистики України: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>. – Дата останнього доступу: 03.08.2018.
10. Українська міграція у часи кризи: вимушена і трудова мобільність (2015–2016) за фінансової підтримки Міжнародного Вишеградського фонду [Електронний ресурс] / під ред. Душана Дрбохлава, Марти Ярошевич // Громадська організація «Європа без бар'єрів»: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Migr-mobility-ukr.pdf>. – Дата останнього доступу: 19.07.2018. – Назва з екрану.
11. Міграція в Україні: факти і цифри. 2016. Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні [Електронний ресурс] / Міжнародна організація з міграції: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf. – Дата останнього доступу: 19.07.2018. – Назва з екрану.
12. Вища освіта в Україні у 2017 році: статистичний бюлетень [Електронний ресурс] / за ред. О. О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2018 // Офіційний сайт державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Дата останнього доступу: 02.07.2018. – Назва з екрану.
13. Стратегія реформування системи вищої освіти в Україні до 2020 року [Електронний ресурс] / ОСВІТА.UA: веб-сайт. – Київ, 2018 – Режим доступу: http://osvita.ua/doc/files/news/438/43883/HE_Reforms_Strategy_11_11_2014.pdf. – Дата останнього доступу: 05.09.2018. – Назва з екрану.
14. Іноземні студенти в Україні: хто вони? [Електронний ресурс] / ОСВІТА.UA: веб-сайт. – Київ, 2018 – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/student_life/39084/. – Дата останнього доступу: 17.07.2018.